

кандидаттык диссертациялар иштелип чыккан. Алар негизинен эки аспекти – элдик терминологиялык (б.а. профессионал) лексиканын маселелерин жана илимий терминология салааларын камтыйт.

Аталган диссертациялардын биринчи тобунда (Т. Дүйшөналиев, Т. Назаралиев, А. Биялиев болушкан, үчөөнүн тең илимий жетекчиси академик К.К. Юдахин) улуттук тилде эзелтен бери чарба тармактарында (мал чарбачылык, курулуш жана аңчылык) профессионализм катарында колдонулуп келген сөздөрдөгү терминдик касиеттер советтик тил илиминде иштелип чыккан критерийлердин негизинде талданып, айрым сөздөрдүн семантикалык жана пайда болушу жөнүндө сөз болот.

Ал эми диссертациялардын экинчи тобунда болсо (А. Исабекова, Т.Базаркулова, жетекчиси Б. Орузбаева; В. Закирова, жетекчиси С. Кудайбергенов) илимий тармактык терминология (коомдук-саясий, биология жана грамматика) талданып, аталган терминология системаларын түзгөн сөздөрдүн жаралуу булактары, терминдик касиеттери, алардын лексика-грамматикалык өзгөчөлүктөрү, терминдердин окуу куралдарында жана басма сөз бетинде колдонулушу, андагы байкалган чар жайыттыктар, тартипке келтирүүнүн чаралары, ошондой эле тиешелүү терминологиялык сөздүктөр менен башка колдонмолордун арасындагы айырмалар сыяктуу маселелер талдоого алынган.

Колдонулган адабияттар:

1. Б.Ө.Орузбаева. Кыргыз терминологиясы. Мектеп: 1983, 19-37.
2. Б.Ө.Орузбаева. Улуттук терминологиялык системаларды изилдөөнүн кезектеги милдеттери, Кыргыз терминологиясынын маселелери. Илим, Фрунзе:1972, 3-12.
3. Б.Ө.Орузбаева. Кыргыз адабий тилинин жалпы элдик негизи жөнүндө. Илим, Фрунзе: 1968.
4. Б.Ө.Орузбаева. Бирдиктүү терминологиялык талаптар жөнүндө. «Мугалимдерге жардам», 1968.
5. Б.Ө.Орузбаева. Энциклопедия жана терминология, Кыргыз терминологиясынын маселелери, Илим, Фрунзе: 1971. 3-14.
6. Б.Ө.Орузбаева. Кыргызча-түркчө сөздүк. Бишкек: 2013.

Рецензент: ф.и.к., доцент Каратаева С.

УДК 81'44

DOI 10.33514/1694-7851-2020-2-141-144

Муктарбек кызы Ширин

КР УИАнын Ч.Айтматов ат. ТАИнин илимий кызматкери

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ – УЛУТТУН КЕЛЕЧЕГИ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК – БУДУЩЕЕ НАЦИИ

STATE LANGUAGE - THE FUTURE OF A NATION

Аннотация: Бул макалада мамлекеттик тилдин келечектеги ролу жана маанилүүлүгү жөнүндө каралган.

Түйүндүү сөздөр: улуттук тил, элдик оозеки чыгармачылык, “Манас” эпосу.

Аннотация: В данной статье рассмотрены роль и значение государственного языка в будущем.

Ключевые слова: национальный язык, национальное устное творчество, эпос “Манас”.

Annotation: This article discusses the role and importance of the state language in the future.

Keywords: national language, the national oral, epos “Manas”.

“Тил адам баласынын өз ара катнашынын маанилүү куралы болуп саналат”, “Тил ойдун тикеден тике чындыгы”[5.] –деп өз мезгилинде совет мамлекетинин негиздөөчүсү В.И. Ленин баса белгилеген.

Чындыгында эле адамдардын бири-бири менен пикир алышуучу эң негизги куралы жана башкы куралы болуп тил саналат, тил коом менен бирге пайда болуп анын өйдө ылдыйын бирге тартып келет, башкача айтканда, тилсиз коомдун да болушу мүмкүн эмес.

Элибиздин белгилүү жазуучусу Н.Байтемиров өз убагында мындай деп айткан экен: “Дүйнөдө сандаган эл бар. Анын элдигин, башкачалардан бөтөнчөлүгүн белгилеп турган баарыдан мурда-тили”[1.] деп.

Мына ошол элдин тилине жараша калган жактары чыгат, башкача айтканда, тилине жараша дили, дилине жараша тили болот эмеспи. Миндеген жылдары тартып, тагдырдын ысыгына күйүп, суугуна тонуп, ачуу да, таттуу да даамын татып, далай жакшы жаманды тулкуна синирген, далай өчүп, далай жанган, далай көктөп, далай какшыган кыргыз дили, кыргыз тили башынан эле бай тил.

Анткени дүйнөдө сейрек учурай турган кереметтүү эпос, чалкып да мелмилдеп да, кезинде буркан шаркан түшүп да, ойдо жокту ойго салып, күүдө жокту күүгө салып, адам оюн жанчып да, коркутуп да, курчутуп да, көкөлөтө учуруп да, жерге чөгөрүп да, акыры бүтүндөй кең бир дүйнөнү акыл эске, сезимге жайпата төгүп отурган бул ой жеткис, кол жеткис, акылга оңой менен сыйгыс, ал түгүл ушуну адамдын дили, тили жартты дегенге оңой менен ишенбей турган, антейин десең колунда турган, окулуп жаткан, ойго салып дүйнөнүн түркүн жагына урунтуп кайра жаратып, оюнду оңго, санаанды санга бөлгүч зор күчкө ишенбей койбойсун.

Эпостогу ар бир каарман, айбанат, жаратылыш да сенден улуу, бийик кайталангыс, аларга салыштырганда өзүңдүн мажүрөөлүгүңдү байкабайсың, башкача боло түшөсүн, эмгек деген эмне экенин, ойлоо деген эмне экенин, ыр, уйкаш, боек, көрк деген эмне экенин, татаалдык, кагылыш кандай экенин, андан кантип алып чыгуу, чиеленген түйүндү кантип чечмелөө керек экенин түшүнөсүн. “Манас” өзүнчө эле бир Ала-Тоо экенин байкайсың”[1.]-дегендей, чындыгында эне тилибиз элибиздин маданий жашоо маңызында, элдик оозеки чыгармачылыгында, руханий жан дүйнөсүндө эң башкы орунду ээлеп келген.

Элибиздин залкар адамы, дүйнөлүк жазуучу Чынгыз Айтматов: “Манас” окен эпос болгону эчен бир доорлор сүрүлүп, замандан-заман алмашты. Мезгил закымында нечен бир өмүр көчтөр өттү сапырылып.... Кезинде кыргыз өсүп-өнүгүүнүн не бир бийик чектерине чыгып, ооматы артып, атагы дүйнөгө дүңгүрөп, улуу каганат, улуу мамлекет болуп турган учуру болду. Аткан сайын орошондоп турган тунук булак көзү мөлтүлдөп ачылгандай, акыл чабыты шаңшый чыгып, дамамат бакыт ой келип турат.

Эпос жөнүндөгү орошон ойдун улам бир тамчысынан кагазга түшүп, элге тартууланып турганынын өзү чоң каниет”[2.] - дейт улуу жазуучубуз.

Айтылган залкар ойлордун учугун анадан ары улай турган болсок тарыхта кыргыз эли байыркы элдерден экенин баарыбыз жакшы билебиз. Ал эми кыргыз тили кыргыз элинин

байланыш-катнаш куралы болуп, ошол байыркы мезгилден бери жашап келе жаткандыгында эч кандай шек жок. Кыргыз коомунун өсүп-өнүгүшү менен бирге өзүнүн бүткүл жашоо доорунда кыргыз тили тынымсыз өнүгүп, лексикалык каражаттары өркүндөп байып келген. Өткөн кылымдагы Октябрь революциясына чейин кыргыз тили негизинен эки чоң функцияны аткарып келген.

Биринчиси кыргыздын күнүмдүк турмуш тиричилигинде пикир алышуунун каражаты катары колдонулса, экинчи функциясы бул элдик оозеки чыгармачылыктын тили болгон. Кыргыз тилинде “Манас” башатаган элдик оозеки чыгармачылыктын бай үлгүлөрү жаралган. Бирок, оозеки түрдө улуу жазуучубуз Ч.Айтматов айткандай дүйнөлүк поэзиянын океаны “Манасты” жараткан “жазуусуз” кыргыз эли мурда өзүнүн улуттук жазма адабий тилине ээ боло албаса да, аны оозеки түрдө ооздон-оозго өткөрүп сактап келүү менен өзүлөрүнүн ой жүгүртүүсүнүн, акыл тутумунун күчтүүлүгүн көрсөтө алаган.

Мына тилдин касиети, тилдин күчү элдик элдик оозеки чыгармачылыкты кандай деңгээлге көтөргөн. Ушундай элдик оозеки чыгармачылык Октябрь революциясына чейинки мезгилдерде эле кыргыз тилинде, негизинен кол жазма аркылуу аз санда болсо дагы акырындап калк арасына тараган. Алар көбүнчө ыр түрүндөгү чыгармалар (мисалы: Молдо Кылычтын, Тоголок Молдонун, Молдо Нияз ырчынын, Ысак Шайбеков жана башкалардын ырлары, санаттары, казалдары) болгон.

Ал эми Совет мезгилине келсек кыргыз тили улуттук тил катары жогорку деңгээлде өсүп өнүгө алаган жок. Ошондой болсо дагы жазма адабий тил, кыргыз тилинин лексикалык, фонетикалык, грамматикалык жана башка тилге тийешелүү болгон көптөгөн маселелер чечилип, кыргыз тилине байланыштуу болгон жакшы иштер жазылгандыгын билебиз. Кыргыз тилинде толгон токой адабий, илимий жана башка чыгармалар жаралды, айылдык, райондук деңгээлде иш кагаздары кыргыз тилинде жүргүзүлгөн, орто мектептерде жана айрым жогорку окуу жайларда окутуу да кыргыз тилинде окутулган.

Азыркы илим-билим жетишкен, техниканын заманында китеп окуу маселеси болуп көрбөгөндөй артка чегинди. Жаштар эле, - дейин десем, орто муундагылар деле китеп окуп кыйратканын көрбөйсүң. Бош убактысын телевизор көрүп, же компьютерге асылып өткөрөт. Анан кайдан китеп бетин ачсын. Экинчи бир жагдай, республиканын басылмаларынан жарык көрүп жаткан көркөм адабияттардын нускасы аз, баасы жогору. Туш тараптан кысып келген каатчылыктын айынан, окурмандардын китеп сатып алууга шарты жок. Чөнтөктөрү жука[3.].

Айрыкча, бул маселе Кыргызстандын как жүрөгү болгон Бишкек шаарында жана анын тегерегинде жайгашкан облус, райондордо өтө көйгөйлүү, бирок анча-мынча адамадарды гана эске албаганда, эч кимдин деле башын оорутуп, акылын жоорутпай турган көп көйгөйдүн бирине айланды. Анткени, жогоруда айтылгандай, буга баш оорута тургандардын, тактап айтканда бийлик бутактарына отурган айрым тиешелүү чиновниктердин, адистердин көбү, өздөрү мамлекеттик тилди жакшы билишпейт, Мунун дагы бир себеби, баштагы, совет мезгилиндегидей эле башкаруу кызматтарында азыр да орус тилдүү киргиздер басымдуулук кылышат.

“Балык башынан сасыйт” болуп, мамлекеттик деңгээлдеги расмий чогулуштардын болжолдоп айтканда 90%ы (керек болсо облустарда, райондордо) расмий тилде өткөрүлөт.

Эгерде кимдир бирөөлөр (кедээ кабарчылар) тарабынан мамлекеттик тилде сүйлөп берүүсүн өтүнгөн же талап кылган учурларда, айрым адистер ийнин куушуруп, алакан

жайышат. Ал түгүл ал адамга: “А эмне, орусча түшүнбөйсүзбү?” –деп таң калуу, кемсинтүү менен карап, кыргыз тил менен өлкө өнүгө албай тургандыгын айтып, акылдуусунушат.

Баарынан өкүнүчтүүсү, өзүнүн эне тилин билбегендик - өзүнүн ким экендигин, менталитетин, тарыхын, аларда жаткан не бир керемет касиеттерди, анын ичинде нарктуулукту, салттуулукту билбегендик деген сөз экенин ошол эл тагдырын чече турган жерде отурган киргиздин түшүнбөгөндүгү! Ал эми бул –анын өз улутуна, өз мамлекетине карата толук кандуу патриот эмес экендиги, ал тургай душманы экендигин андабагандыгы! Андан ары эмне болот десеңиз, тил менен дилди жоготуу –акырындап улуттун жоголушуна алып барарына: “Кыргыз тили – жакынкы аралыкта жок болуучу тилдердин бири” деген дүйнөлүк статистика да айтып жатпайбы!

Дүйнөлүк адабияттын алпы, тээ келечекти көрө билген ойчул жазуучу Чыңгыз Айтматов бир канча жылдар мурун маңкурт жөнүндөгү икаяны жөн жазды дейсизби?.. Анын жазылганына канча убакыт өттү? Бирок, ошондон бери эл башында тургандардын арасынан “оор уйкудан ойгонуп”, жүрөгү “зырп” этип, безге сайгандай селт этип баш көтөрүп, акылына келген, элди туура жолго баштаган бирөө-жарымдын чыкпай келгени кандай өкүнүчтүү?! [4].

Башкасын айтпаганда да, мамлекетибиздин күзгүсү болгон көчөлөрүбүздө көрнөк-жарнактар ар кайсы тилдерде ойкуштата-кайкыштата шөкөттөлүп, илинип турат. Шаар ичиндеги эң ири мекемелер - кафе, ресторандардын ж.б. аттары англисче, французча, орусча, түркчө...

Мындай көйгөйдүн күнөөкөрү ким? Албетте, ар бирибиз. Эң башкысы, ушул убакка чейин мунун баарын көрбөй, көрсө да элес албай, көңүлдүн сыртында калтырып коюп, өзүнүн гана көмөчүнө күл тартып келген, бийликтин башында тургандар.

Антпегенде, таалим – тарбия туура болгонунда, Кыргызстандын аймагында жашап жатып, эч бир бейкүнөө наристе: “Менин мекеним – Өзбекстан!” деп айтмак эмес. Мамлекеттин башында турган башчыларыбыз Манасты билгенде, анын маани-маңызын жан дүйнөсүнө, тулку боюна сиңирип турганда: “Кулаалы таптап куш кылдым, курама жыйып журт кылдым” дегендей өлкөбүздөгү көп улут эчак эле жуурулушуп, бир эл болуп калмак!..

Кыргыз тилинин маселесине күйгөндөр да, күйбөгөндөр да бар. Андыктан акыркы кездерде “Баягынын баяны дегендей” бул маселе көтөрүлө калса эле кадыресе көрүнүштөй кабыл алып да коймой адатка айланды. Кыязы бул тема тажатып жибергендей. Бирок, иш жүзүндө андай эмес. Тил билинбей, дегеним ар кандай жоромолдорго карабай акырындык менен өз нугунда өнүгүү жолуна түшкөндөй.

Колдонулган адабияттар:

1. Н. Байтемиров “Тил...Дил” \ \ Советтик Кыргызстан. №141(19042) 18-июнь, 1988-жыл.
2. Ч. Айтматов. Кыргызстан маданияты-17-декабрь, 1987-жыл.
3. Кутбилим. 1-июнь, 2014-ж.
4. Ж. Исабаева. Кыргыз Туусу. №73(23561) 20-сентябрь, 2011-жыл.
5. С.Д. Канцельсон. Краткий очерк языкознания, Ленинград: ЛГУ, 1941.

Рецензент: ф.и.д., проф.м.а. К.Джаманкулова